

LITEN VÄNSTER BLEV STOR

KURT WICKMAN

1968-vänstern var numerärt sett en begränsad rörelse. Uppslutningen skedde främst i universitetsstäderna. Men den fick ändå ett stort genomslag i samhället.

Aret 1968 har kommit att få en politisk laddning, som inget annat enskilt år under hela efterkrigstiden. Det är inte alldeles kristallklart varför.

Att det var frågan om en vänsterpolitik som dessförinnan inte funnits i Sverige – eller Europa, för den delen – står väl klart. Politiken bars upp av en rekordstor kår av studenter. De kom att gå in i flera olika traditionella former för vänsterpolitik. Detta behandlas ofta av 1968-nostalgiker som det väsentliga i "1968" – sannolikt utan grund.

Det mest sterila och samtidigt mest traditionella var en kommunistisk politik, som studentvänstern själv uppfattade som ny och banbrytande maoism. Men maoismen var inget

KURT WICKMAN är Fil dr och nationalekonom.

annat än bakåtblickande stalinism och den kom också att själv dö i inåtblickande fraktionsstrider. Om detta hade blivit resultatet av "1968" hade begreppet knappast överlevt år 1970 – och därefter känts ungefär lika fräscht som dagens KFML i Göteborg (jodå, de finns fortfarande och ser fortfarande framåt mot det stora stalinistiska inbördeskriget i Sverige).

Under sin absoluta höjdpunkt fick denna rörelse 0.4 procent av rösterna i ett allmänt val. Detta trots att man fick ungefär samma exponering i media 1970 som ny demokrati 1991.

Facket tog över studentvänsterns kritik

Det nya låg i stället vid sidan av en sektarisk studentvänster. De friska inslagen fanns där och kan blottläggas. De låg i en kritik av föråldrade strukturer av maktutövning i olika delar av samhället. Man pekade t ex på att det bristfälliga tillvaratagandet av de anställdas initiativförmåga troli-

gen försämrade effektiviteten i företagen. Någon ny form av "medbestämmande" borde prövas, blev slutsatsen. Men den tanken utvecklades egentligen aldrig mer än till just kritik.

Under 1970-talet kom denna kritik i stället att helt tas över av fackföreningarna – som uppfattade sig själva som "moderniseringens" representant, utan att inse att de utgjorde den största delen av problemet. I sin kritik kände LO uppenbarligen vinden i ryggen så starkt, att man på allvar lanserade ett program för att ta över det svenska näringslivet. Man avsåg helt enkelt att ersätta företagsledningarna med fackliga kommittéer och företagens direktörer med ombudsmän från fackföreningarna.

Denna politiska framstöt slogs tillbaka och visade sig i stort sett sakna stöd i samhället. I stället övergick fackföreningarna till ett svagare reservprogram, nämligen att utveckla den "ekonomiska demokratin" i företagen. Men det var i stort sett ett

destruktivt program. Man ville ge fackföreningarnas ombudsmän möjligheter att dela tantier med företagets traditionella ledning. Men vad man faktiskt skulle åstadkomma med sitt program för ekonomisk demokrati var något annat, nämligen att bryta ned den nödvändiga hierarki i företagen som ger dem en unik förmåga att smidigt lösa konflikter mellan olika grupper anställda.

Illa utvecklade analys

För det andra fanns det en kritik mot den svenska korporativismen. Den bottnade i en delvis illa utvecklad ekonomisk analys – trots närvaron av många ekonomer i 1968-rörelsen var uppfattningen om hur en marknadsökonomi fungerar knappt utvecklad alls. Man betraktade storföretagen med den största skepsis och beskrev dem i allmänhet som "monopol" eller med det ännu mer kryptiska begreppet "storfinans". Den kommunistiske ledaren C-H Hermansson hade skrivit en uppmärksam bok där detta begrepp särskilt lanserades. Samtidigt uppfattade man staten som den stora problemlösaren. Det var den goda kraft som kunde bromsa storföretagen och hjälpa de anställda i deras "kamp mot storfinansens". Här borde således finnas mycket tydliga råkångar uppdragna.

Upptäckten att de förväntade råkångarna i själva verket var mycket suddiga gråzoner satte sinnen i brand. Det blev ett framträdande tema i 1968-kritiken av svensk politik att beskriva samarbetet mellan stat och

storföretag som ett stort svek mot det mytomspunna begreppet "folket". "Blandekonomin" började beskrivas som "blindekonomin". Företagarna stod definitionsmässigt på andra sidan, men uppfattningen blev nu att också socialdemokraterna hade lierat sig med dem. Kritiken framfördes överallt, inte minst i den populärkultur som utvecklades. En ofta spelad sång innehöll omkvädet "staten och kapitalet, de sitter i samma båt".

Distanseringen från det korporativa systemet togs – kanske paradoxalt – framför allt upp hos arbetsgivarna. 1991 förklarade SAF unisont ett "uppbrott från korporativismen" och valde därefter inte in egna representanter i de "partssammansatta organen", som hade blivit kodordet för den moderna svenska korporativismen. Paradoxen upplöses väl enklast av att framför allt fackföreningarna under 1970- och 1980-talen utnyttjade sådana partssammansatta organ för att mycket markant flytta fram sina politiska positioner. I stället för att kvävas i slutna rum, blev det av praktiska skäl en fördel för arbetsgivarna att flytta ut motsättningarna i det öppna.

Mer marxism i vetenskaperna

För det tredje gick kritiken mot universitetet och utbildningssystemet. Det fanns en aktiv – men i realiteten död – linje som gick ut på att introducera mer marxism i samhällsvetenskapernas kursplaner. Det skedde ganska allmänt, men denna våg gick efterhand tillbaka. Den djupare ström

som drev vågrörelsen handlade om något annat. Det var en stark kritik av samhällsvetenskaperna så som de tillämpades i slutet av 1960-talet. Grundtanken var att de egentligen saknade vetenskaplig hållbarhet och mest gav uttryck för en ideologisk hållning.

Allmänt sett var argumentet att ett kapitalistiskt samhälle producerar kapitalistiska samhällsvetenskaper. Deras resultat har inget "tidlöst" värde utanför detta – till skillnad från exempelvis naturvetenskaper och språkvetenskap. Delar av denna skepsis har uppenbarligen vandrat över till det allmänna medvetandet över tiden. När den socialdemokratiske chefen för Konjunkturinstitutet, Bo Ringholm på Ams eller LO-ekonomerna ställer en ekonomisk prognos inför ett val, drabbas de ofta av återklanger från 1968 års kritik av samhällsvetenskaperna. Allmänheten uppfattar prognoserna som partsinlagor, avsedda att förbättra socialdemokraternas resultat i det kommande valet.

Det är på sätt och vis en egendomlighet, att det långsiktigt innovativa i 1968 års djupare kritik allra bäst kunde tas till vara inom näringslivet. Det är i och för sig kanske inte en svårighet, då företagen normalt representerar den mest flexibla och förändringsbenägna institutionen i ett samhälle. Marknadsekonomins konkurrens garanterar att det måste vara på detta sätt. Men det är en egendomlighet ur det dåvarande perspektivet. Man uppfattade då inte företagen som dy-

namiska och öppna för alla typer av utveckling, utan snarast som Kafka-liknande slott – hotfulla och omöjliga att påverka eller ens anpassa sig till.

Brett genomslag i samhället

Det rent politiska vänsterelementet i "1968" var det kanske mest ödeläggande och det som har kommit att skymma nästan allt annat i den fortsatta värderingen. Det är visserligen sant, att de marxistiska studenterna var få. Och det är sant, att de ofta grep tillbaka på och idealiserade den mest motbjudande kommunistiska traditionen, den som utformades av kommunister i maktposition – Lenin, Stalin och Mao Tse-tung. Men det är också sant att det marxistiska elementet fick ett mycket brett genomslag i samhällsdebatten.

Alla politiska partier påverkades i någon utsträckning. Den svenska politiken drevs åt vänster. Folkpartiets ungdomsförbund uttalade ända upp i sin styrelse förståelse eller sympati för marxismen. Inom centerns ungdomsförbund framträdde en tongivande radikal riktning som – med en viss distanserad humor – kom att kallas "Åsa-Nisse-marxismen". Medlemmar i dessa organisationer kom att bli flitiga deltagare i demonstrationståg som organiserades av studentstalinister, Clarté eller Kommunistiska Förbundet Marxist-Leninisterna.

Påverkan på det dåvarande högerpartiet är direkt synlig: man bytte namn till Moderata samlingspartiet. Det blev under åren efter 1968 be-

svärande och politiskt stigmatiserande att förknippas med "höger". I stället markerade man en modererande politik – med större hänsyn till andra synpunkter, sådana som kom från vänster – genom namnbytet.

” Det blev ett framträdande tema i 1968-kritiken av svensk politik att beskriva samarbetet mellan stat och storföretag som ett stort svek mot det mytomspunna begreppet 'folket'. 'Blandekonomin' började beskrivas som 'blindekonomin'.

”

De egentliga vänsterpartierna var naturligt nog ännu mer öppna för påverkan från "1968". VPK radikaliserades och antog ett nytt partiprogram som direkt uttalade sig för inbördeskriget som politisk metod – eller som det hette i den romantiserande beskrivningen: man blev på nytt "ett revolutionärt parti". Med detta svärade man på 1968-kritiken om att ha försöfats och blivit "revisionister", d v s anpassat sig till det kapitalistiska samhället och tappat förändringsviljan. Men det räckte inte alltid. På flera håll förlorade man ändå ungdomsföreningar till 1968 års stalinister. Ett sådant större exempel var Marxist-Leninistiska Kampförbundet, en övergångsorganisation som bröt med

VPK för att ansluta sig till KFML. Uppenbarligen tillhörde Gudrun Schyman denna organisation – då fraktionsstrider inom vänsterpartier är något av det mest intensiva som alls förekommer i det politiska livet är det minst sagt egendomligt att hon inte upptäckte konflikten.

Också de socialdemokratiska studentföreningarna på universitetsorterna tunnade ut sina förbindelser med moderpartiet. De blev helt enkelt alltmer öppna för 1968 års idéer, i vilka socialdemokraterna uppfattades som det kapitalistiska samhällets svekfulla förvaltare. Studentföreningen Laboremus i Uppsala upplöstes. Anna-Greta Leijon är ett exempel på en socialdemokratisk student vid denna tid. I sin självbiografi berättar hon att den nya marxist-leninistiska rörelsen utövade en mycket stark lockelse. Hon övervägde länge att ansluta sig.

Vänsterkandidaten Palme

Socialdemokratin påverkades väsentligt. Det har sagts att 1968 års mycket starka socialdemokratiska val ska förstås som ett väljarnas "farväl" till Tage Erlander. Det ligger kanske något i det. Men viktigare är att man lyckades fånga upp de radikala stämningar som med viss kraft utgick från studentpolitiken. I denna process påverkades partiets själ. Radikalt.

Vid Tage Erlanders avgång steg socialdemokraternas vänsterorientering till ytan. För första gången kom vänstern inom partiet att kunna utse sin kandidat – Olof Palme – till partiets

ordförande. Traditionen hos socialdemokraterna hade annars varit att välja en representant för partiets höger till ordförande. Men vänstern inom partiet hade stärkts så mycket under 1960-talets andra hälft att alla alternativa kandidater från partiets mitten och höger framstod som svaga i jämförelse med Palme.

Palme kom att sitta i sexton år och grundligt förändra det socialdemokratiska partiet. Ideologiskt och organisatoriskt kom socialdemokratin att fast knytas till ett politiskt vänsterprojekt. När Ingvar Carlsson och senare Göran Persson efterträdde Palme fick de ledningen över ett parti som var cementerat på vänsterflanken. Varken Ingvar Carlsson eller Göran Persson tillhör denna riktning inom partiet, men satt i stor utsträckning fast i den politiska organisation Palme hade lämnat i arv.

Maktfrågan i centrum

Vänstern inom socialdemokratin var uttalat socialistisk i den meningen, att man framför allt ställde maktfrågan i centrum. Staten skulle användas för att blockera företagens inflytande över samhället, och efterhand skulle det privata näringslivets äganderätt upphävas – tillgångarna skulle överföras till statligt eller kollektivt ägande. Delar av den opinion som upparbetats inom studentvänstern kunde tas över i olika avsiktsförklaringar från socialdemokraterna.

Palme markerade denna brygga genom att själv gå in i studentvänsterns sammanhållande fråga – protesterna

mot Vietnamkriget. Han uppträdde i en demonstration i Stockholm sida vid sida med Nordvietnams sovjetambassadör och karakteriserade vid ett annat tillfälle den amerikanska statsledningen som "satans mördare".

Frågan om makten över näringslivet ställdes från början av 1970-talet av LO. Villy Bergström skrev på uppdrag en bok om kapitalbildning och medinflytande. De centrala slutsatserna i denna bok pekade på att ett större inflytande från de anställda över företagets styrning skulle ge en långsiktigt bättre ställning för alla anställda. Dessa slutsatser förvaltades av LO:s vänster, där Rudolf Meidner var ett ledande namn, och utvecklades till tanken om löntagarfonder.

Genom ett sinnrikt arrangemang, där man utnyttjade instrumentet om centrala avtal och statens beskattningsmakt, skulle kapitalet föras över till de anställda. Det lätt ironiska i hela arrangemanget var att man skulle operera på en av kapitalismens mest centrala scener, aktiebörsen. Genom att utnyttja en av kapitalismens mest värderade institutioner skulle hela överflyttningen av beslutsmakten till LO få ett klart drag av legalitet – man gjorde bara vad kapitalisterna normalt gjorde, dvs drog in "övervinster" och placerade tillbaka dem i löntagarnas namn som ägarandelar. Hela tanken byggde också på en marxistisk ekonomisk tanke: övervinsterna hade arbetats samman av arbetarna, varför man egentligen bara ställde anspråk på vad som i varje moralisk analys var arbetarnas egna

resurser.

Den allmänna politiken under Palme-epoken blev aktivistisk. Det är i princip denna period som skiljer ut Sverige från hela den övriga utvecklingen i Västvärlden. Både före och efter Palme-epoken följde Sverige den allmänna trenden i Västvärlden. Även om epoken hade skapat så många problem, är det lätt att uppfatta Carlsson- och Persson-regeringarna som avvikande. Men de representerar troligen en normalisering av politiken.

Världspolitisk hybris

Utrikespolitiken under Palme-epoken siktade till ett ledarskap för tredje världens övervägande socialistiska (eller kommunistiska) stater. Det var ett slags världspolitisk hybris, som dock sökte kapitalisera på förhållandet att majoriteten av u-länderna sedan 1960-talet alltmer lutade i socialistisk riktning. Man övertog 1968-demoniseringen av USA och förståelsen för de kommunistiska staterna. Det hela kokades samman till en utrikespolitisk soppa, som inte skilde mellan det demokratiska USA och det diktatoriska Sovjetunionen.

I förvånande stor omfattning kom Sovjetunionen att ges favörer i utrikespolitiken. Den innebar en brytning med en lång svensk utrikespolitisk tradition, som först på 1990-talet gick tillbaka till den långa linjen.

På hemmaplan blev politiken aktivistisk. Det var från början av 1970-talet som de riktigt stora ekonomisk-politiska åtgärds paketerna började dug-

ga tätt. Olof Palmes valspråk "politik är att vilja" avslöjade en voluntaristisk hållning till den ekonomiska politiken. Detta var en direktimport från 1968-ideologin, som hade följt den maoistiska parollen "att sätta politiken främst". Varje problem var till sin karaktär ett politiskt problem, och kunde lösas med politiska medel. Även äkta ekonomiska problem transformerades till politiska. Den självklara följdfrågan till 1968-ideologin och till Olof Palme – "men om man inte kan det man vill" – blev obesvarad hängande i luften.

Politiken styrdes in på snart sagt varje område, och skattetrycket sköt genom taket. Mycket välfungerande svenska marknader reglerades sönder i politiskt styrningsnit – livsmedels-subventioner följdes av bostadssubventioner som följdes av varvsstöd som följdes av prisstopp och hyresstopp som följdes av Stålverk 80 osv. Det fortsatte i all oändlighet.

Det fanns i stort sett inga begränsningar för vad man skulle eller borde göra – det var bara dålig politisk fantasi som satte gränserna. Hela denna måttlösa politisering av samhällslivet kom att beskrivas som en "demokratisering", trots att det snarare var långtgående krav på att inordna sig i ett välfärdsstatens Utopia – med risk för politisk mobbing av grupper i samhället som valde att ställa sig vid sidan om.

Samhällsutopin kanske kan uppfattas som en urvattnad eller moderniserad variant av 1968-kommunismens klasslösa samhälle. Man drevs här av

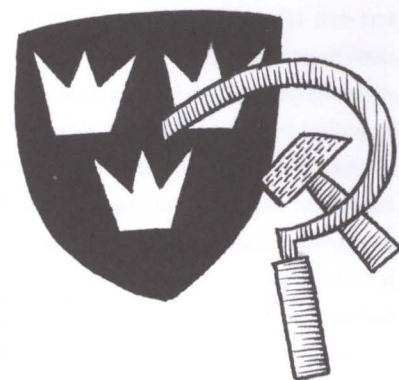
tanken att arbetarna i ett framtida samhälle skulle vara befriade från alienation, förtryck och ekonomisk exploatering. Det var ett gammalkommunistiskt recept, något uppiffat med modern psykologisk och sociologisk analys. Kanske ska man – eller möjligen inte – ursäkt studenterna för att de inte förstod att arbetslägren eller koncentrationslägren alltid ligger i utopins praktiska genomförande. Palme-ideologerna övertog dock grundstrukturen i tankegången, men såg lösningen redan mera kortsiktig. En mycket stor expansion av den föreliggande välfärdsstaten skulle ge utopiska resultat, som inte låg alltför långt borta från vad studentkommunismen föreställde sig.

Utsatta för minoritetsförtryck

Den samhällsuppfattning som bar fram 1968-vänstern var att den större delen av befolkningen var utsatt för ett förtryck från en minoritet. Det var en central uppgift att avlägsna detta förtryck. Också denna samhällsanalys vandrade in i Palme-ideologin i lätt förändrad form.

Begreppet "svaga grupper" och ett antal andra uttryck med samma innebörd kom att dominera Olof Palmes framställningar. Efterhand utkristalliserade det sig en samhällsbild som var snarlik 1968-vänsterns. Palme-ideologin beskrev ett samhälle som bestod av en tredjedel välbeställd och välintegrerad medelklass och två tredjedelar på olika sätt "svaga" grupper. Den politiska uppgiften var således mycket stor – att rädda två tre-

djedelar av samhällets medborgare. Kanske bör det tilläggas, att denna del av Palme-ideologin i allra högsta grad lever vidare i det politiska tänkandet, och i dag inte bara hos politikens vänster.

I sin tur kom detta att ställa mycket preciserade uppgifter på den politiska förmågan. I en omfattande reformrörelse började ett antal hinder avlägsnas för det politiska beslutsfattandet. Redan 1974 fick Sverige världens förmodligen sämsta grundlag – en sådan som kodifierade välfärdsstatens mest tomma paroller. I den ingick t ex "rätten till arbete", eller "rätten till bostad". Det direkt meningslösa i sådan lagstiftning framgår väl av frågan: vem ska en arbetslös stämma för brott mot grundlagen?

Men sådana invändningar restes aldrig. Välfärdsutopin hade vandrat in i grundlagen och givits en stabil rättslig grund. Den följdes av en större inre reformrörelse i departementens sätt att arbeta. Stora politiska beslut hade traditionellt föregåtts av stora utredningar. Dessa utredningar kallade normalt sakkunniga till sig utan att

snegla på politisk korrekthet. Och de arbetade ofta utan tidspress för att säkra ett fullt genomtänkt resultat. Men det var nu historia.

Allt detta innebar nu en broms på den aktivistiska politiken. En politik med mycket stora uppgifter måste understödjas av ett regelsystem och en miljö, där det politiska beslutsfattandet är lätt. De tidigare stora utredningarna ersattes av snabbutredningar, där expertisen normalt begränsade sig till en tillfälligt sammansatt grupp av politiker. Det blev t ex tydligt, att landets ledande ekonomer inte längre dök upp i utredningarna, annat än i särskilda undantagsfall.

I stället kom en rad nya befattningar att växa fram på departementen. Den mest innovativa var att olika departement började innehålla "politiskt sakkunniga", den svenska välfärdsstatens svar på kommunismens politiska kommissarier. Dessa politiskt sakkunniga var påfallande ofta rekryterade från den socialdemokratiska ungdomsvänster som hade mött 1968-ideologin i studentstäderna. Och uppgiften var inte bara propagandistisk för dessa Palme-ideologins

rekryter. Man skulle också bana väg för och identifiera hinder för den aktivistiska politiken.

Således: den socialdemokratiska vänstern var öppen för det ideologiska inflytandet från 1968 års politiska tänkande. Och denna vänster tog över – och omformade det socialdemokratiska partiet från slutet av 1960-talet. Denna vänster hade metoder som i vissa väsentliga avseenden avvek från 1968-ideologin – det viktigaste i detta sammanhang var att man aldrig ifrågasatte den allmänna demokratin. Men i långa avsnitt sammanföll synpunkterna.

Intellektuellt haveri

Det kan synas egendomligt att en samhällsföreteelse som återkommer så pass ofta i samhällsdebatten – som "1968" ju gör – var så isolerad som den faktiskt var. I en viss mening var 68-vänstern naturligtvis ett intellektuellt haveri bland en del av den intellektuella ungdomen i Sverige. Det hjälper här knappast att hänvisa till att samma sak uppträdde i andra västländer. I 1968-ideologin fanns en förståelse för Lenin, Stalin och Mao Tse-

tung. För att inte tala om andra, minst lika brutala despoter i maktställning: Enver Hoxha i Albanien, Kim Il Sung i Nordkorea och Ho Chi Minh i Nordvietnam. Så sent som i mitten av 1970-talet försvarade 1968-gurun Jan Myrdal kommunisten Pol Pots direkta folkmord i Kambodja – med eldunderstöd från Palme-vänstern, i detta fall Birgitta Dahl, sedermera minister för diverse departement och till sist också talman i riksdagen.

Ty ett intellektuellt haveri är ett intellektuellt haveri, oberoende om man har sällskap på färden eller inte. Vissa delar av det demokratiska Sveriges ungdom – och det var inte bara ungdomar, äldre docenter och professorer drog sig inte heller – såg faktiskt u-landsdiktaturer inte bara som "förståeliga", utan behandlade dem som förebilder också för att reformera det politiska systemet i Sverige.

Studenter är normalt dåliga politiker. Men de kan ändå påverka politik och samhälle i betydande utsträckning.